

क्र.सं. २०

२५५२

पंचरत्नी गीता.

४६४/२९

(1)

निश्चित्ययेन श्रेयो ह माप्नुयात् ॥ २ ॥ ॥ श्रीभगवा
नुवाच ॥ ॥ लोकेऽस्मिन् दिधानिष्ठापुरा प्रोक्ता मया
नघ ॥ ज्ञानयोगेन सांख्यानं कर्मयोगेन योगिनाम् ॥ ३ ॥
न कर्मणामनारंभानैष्कर्म्यं पुरुषोऽश्नुते ॥ न च संन्यसना
देवसिद्धिं समधिगच्छति ॥ ४ ॥ न हि कश्चित्क्षणमपि जा
तु तिष्ठत्यकर्मकृत् ॥ कार्यतेत्यवशः कर्म सर्वः प्रकृतिजैर्गु
णैः ॥ ५ ॥ कर्मेन्द्रियाणि संयम्य या आस्ते मनसा स्मरन् ॥
इन्द्रियार्थान्विमूढात्मा मिथ्याचारः स उच्यते ॥ ६ ॥ यस्तिं
द्रियाणि मनसा नियम्यारभतेऽर्जुन ॥ कर्मेन्द्रियैः कर्मयो
गमसक्तः स विशिष्यते ॥ ७ ॥ नियतं कुरु कर्म त्वं कर्मज्या

यात्यकर्मणः॥ शरीरयात्रापिच तेन प्रसिद्धोदकर्मणः॥ ८
॥ यज्ञार्थात्कर्मणो न्यत्रलोकोयंकर्मबंधनः॥ तदर्थं-
कर्मकौंतेयमुक्तसंगःसमाचर॥ ९॥ सहयज्ञाःप्रजाः
सृष्ट्वा पुरोवाच प्रजापतिः॥ अनेन प्रसविष्यध्वमेष वो-
स्तिष्टकामधुक्॥ १०॥ देवान्भावयतानेन ते देवाभावयं-
तुवः॥ परस्परंभावयंतःश्रेयःपरमंवाप्स्यथ॥ ११॥ इष्ट्वा
नृभोगान्हि वो देवादास्यंते यज्ञभाविताः॥ तैर्दत्तान प्र-
दायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव सः॥ १२॥ यज्ञशिष्टाशिनःसंतो
मुच्यंते सर्वकिल्बिषैः॥ भुंजंते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मका-
रणात्॥ १३॥ अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः॥-

अ
३

१५

(2A)
यज्ञाद्भलतिपर्जन्योयज्ञःकर्मसमुद्भवः॥१४॥ कर्मब्रह्मो
द्भवंविद्धिब्रह्माक्षरसमुद्भवम्॥तस्मात्सर्वगतं ब्रह्मनित्यं
यज्ञेप्रतिष्ठितम्॥१५॥ एवंप्रवर्तितंचक्रंनानुवर्तयतीह
यः॥ अथायुरिन्द्रियारामोमोघंपार्थसजीवति॥१६॥ य-
स्त्वात्मारतिरेवस्थादात्मतृप्तश्चमानवः॥ आत्मन्येवचसं-
तुष्टस्तस्यकार्येनविद्यते॥१७॥ नैवतस्यकृतेनार्थोनाकृ-
तेनेहकश्चन॥नचास्यसर्वकृतेषुकश्चिदर्थव्यपाश्रयः
॥१८॥ तस्मादसक्तःसततंकार्यंकर्मसमाचर॥अस-
क्तोत्थाचरन्कर्मपरमामोतिपुरुषः॥१९॥ कर्मणैवहि-
संसिद्धिमास्थिताजनकादयः॥ लोकसंग्रहमेवापिसं

पश्यन्कर्तुमर्हसि ॥ २० ॥ यद्यदाचरति श्रेष्ठस्तत्तदेवेतरो
 जनः ॥ स यत्प्रमाणं कुरुते लोकस्तदनुवर्तते ॥ २१ ॥ न मे
 पार्थास्ति कर्तव्यं त्रिषु लोकेषु किञ्चन ॥ नानवाप्तमवाप्तव्यं
 वर्तएव च कर्मणि ॥ २२ ॥ यदि त्वहं न वर्तेयं जातु कर्मण्य-
 ते द्विषः ॥ मम वर्त्मानुवर्तते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥ २३ ॥
 उत्सीदेयुरिमे लोका न कुर्यात्कर्म चेदहम् ॥ संकरस्य च
 कर्ता स्यामुपहन्यामिमाः प्रजाः ॥ २४ ॥ सक्ताः कर्मण्यवि-
 द्वांसो यथा कुर्वन्ति भारत ॥ कुर्याद्दिद्वींस्तथा सक्तश्चिकी-
 र्षुर्लोकसंग्रहम् ॥ २५ ॥ न बुद्धिभेदं जनयेदज्ञानां कर्मसं-
 गिनाम् ॥ जोषयेत्सर्वकर्माणि विद्वान्मुक्तः समाचरन् ॥

॥२६॥ प्रकृतेः क्रियमाणानि गुणैः कर्माणि सर्वशः ॥ अहंका-
रविमूढात्मा कर्ताहमिति मन्यते ॥ २७ ॥ तत्त्ववित्तुमहाबा-
हो गुणकर्मविभागयोः ॥ गुणा गुणेषु वर्तन्ते इति मत्वा न स-
ज्जते ॥ २८ ॥ प्रकृतेर्गुणसंमूढाः संज्ज्ञेते गुणकर्मसु ॥ ता-
न कृत्स्नविदो मंदा न कृत्स्नविन्नविचालयेत् ॥ २९ ॥ मयि
सर्वाणिकर्माणि संन्यस्या ध्यात्मानं चेत्तदा ॥ निराशीर्निर्म-
मो भूत्वा युध्यस्व विगतज्वरः ॥ ३० ॥ ये मे मतमिदं नित्यम-
नुतिष्ठन्ति मानवाः ॥ श्रद्धावन्तो न स्यूयन्तो मुच्यन्ते तेऽपि कर्म-
भिः ॥ ३१ ॥ ये त्वेन दप्यस्यूयन्तो नानुतिष्ठन्ति मे मतम् ॥ सर्व-
ज्ञानविमूढांस्तान् विद्धि नष्टान् चेत्तदा ॥ ३२ ॥ सदृशं चेष्ट

ते स्वस्थाः प्रकृतेर्ज्ञानवानपि ॥ प्रकृतिं यांति भूतानि निग्रहः
 किं करिष्यति ॥ ३३ ॥ इन्द्रियस्येन्द्रियस्यार्थे रागद्वेषौ व्यवस्थि-
 तौ ॥ तयोर्न वशमागच्छेत्तौ त्वस्य परिपंथिनौ ॥ ३४ ॥ श्रेया-
 न्स्वधर्मो विगुणः परधर्मात्स्वनुष्ठितात् ॥ स्वधर्मे निधनं
 श्रेयः परधर्मो भयावहः ॥ ३५ ॥ ॥ अर्जुन उवाच ॥ ॥
 अथ केन प्रयुक्तोऽयं पापं चरति पूरुषः ॥ अनिच्छन्नपि वाप्ये-
 य बलादिव नियोजितः ॥ ३६ ॥ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥
 काम एष क्रोध एष रजोगुणसमुद्भवः ॥ महाशनो महापाप्मा
 विद्ध्येनमिह वैरिणम् ॥ ३७ ॥ धूमेनाव्रियते वह्निर्यथादर्शो
 मलेन च ॥ यथोल्बेनावृतो गर्भस्तथा तेनेदमावृतम् ॥ ३८ ॥

(4A)

आवृत्तं ज्ञानमेतेन ज्ञानिनो नित्यवैरिणा ॥ कामरूपेण केन
तेषु दुःपूरेणानलेन च ॥ ३९ ॥ इन्द्रियाणि मनो बुद्धिरस्या
पिष्ठानमुच्यते ॥ एतैर्विज्ञो ह्यत्येष ज्ञानमावृत्य देहिनम्
॥ ४० ॥ तस्मात्त्वमिन्द्रियाण्यादौ नियमस्वप्नरतर्षभा ॥ पाप्मानं
प्रजहित्वा न ज्ञानविज्ञाननाशनम् ॥ ४१ ॥ इन्द्रियाणि परा
ण्याहुर्निद्रियेभ्यः परमनसः ॥ मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः
परतस्तसः ॥ ४२ ॥ एवं बुद्धेः परं बुद्ध्या संस्तभ्या त्मानमा
त्मना ॥ जहि शत्रुं महाबाहो कामरूपं दुरासदम् ॥ ४३ ॥
इति श्रीमद्भगवद्गीतासूपनिषत्सु श्रीकृष्णार्जुनसंवादे
कर्मयोगो नाम तृतीयोऽध्यायः ॥ ३ ॥ ॥ ७५ ॥

श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ इमं विवस्वते योगं प्रोक्तवानहं
 मध्वयम् ॥ विवस्वान्मनवे प्राहमनुरिक्ष्वाकवेऽब्रवीत् ॥ १ ॥
 ॥ एवं परं परा प्राप्तिमिराजर्षयो विदुः ॥ सक्तेनेह महता योगेन
 गोचरः परंतप ॥ २ ॥ स एवायं संयातेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः
 न भक्तो सिमे सखा चेति रहस्यं त्यक्तं दुर्लभम् ॥ ३ ॥ ॥ अ-
 र्जुन उवाच ॥ ॥ अपरं भवतोजन्म परं जन्म विवस्वतः ॥ क-
 थमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ ४ ॥ ॥ श्रीभग-
 वानुवाच ॥ ॥ बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जु-
 न ॥ तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्स्य परंतप ॥ ५ ॥ अजोऽपि स-
 न्नव्ययात्मा भूतानामीश्वरोऽपि सन् ॥ प्रकृतिं स्वामधिष्ठा-

(5A)

यसंभवाम्यात्ममायया ॥६॥ यदायदाहिधर्मस्यग्लानिर्भवतिभारता ॥ अभ्युत्थानमधर्मस्यतदात्मानं सृजाम्यहम् ॥७॥ परित्राणायसाधूनांविनाशायचदुष्कृताम् ॥ धर्मसंस्थापनार्थायसंभवामियुगेयुगे ॥८॥ जन्मकर्मचमेदिव्यमेवंयोवेत्ति त्वतः ॥ त्यक्त्वा देहं पुनर्जन्म नैति मामेति सोऽर्जुन ॥९॥ वीतरागभयक्रोधा मन्मथामुपाश्रिताः ॥ बहवो ज्ञानतपसा पूता मद्भावमागताः ॥१०॥ येयथासांग्रपद्यन्ते तांस्तथैव भजाम्यहम् ॥ ममवर्त्तानुवर्त्तन्ते मनुष्याः पार्थ सर्वशः ॥११॥ कांक्षन्तः कर्मणां सिद्धिं यजन्त इह देवताः ॥ क्षिप्रं हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥

॥१२॥ चातुर्वर्ण्यमया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ॥ तस्य क-
 र्तारमपि मां विद्वाक कर्तारमव्ययम् ॥ १३ ॥ न मां कर्माणि लि-
 पंति न मे कर्मफले स्पृहा ॥ इति मां योभिजानाति कर्मभिर्न-
 सबद्धते ॥ १४ ॥ एवं ज्ञात्वा कृतं कर्म पूर्वैरपि मुमुक्षुभिः
 ॥ कुरु कर्मैव तस्मात्त्वं पूर्वैः पूर्वतरं कृतम् ॥ १५ ॥ किं कर्म-
 किमकर्मैति कवयोऽप्यत्र मोहिनाः ॥ तत्रैकं कर्म प्रवक्ष्यामि-
 यज्ञात्वा मोक्षयसे शतभात् ॥ १६ ॥ कर्मणोऽपि बोद्धव्यं-
 बोद्धव्यं च विकर्मणः ॥ अकर्मणश्च बोद्धव्यं गहनाकर्मणो
 गतिः ॥ १७ ॥ कर्मण्यकर्मयः पश्येदकर्मणि च कर्मयः ॥ स
 बुद्धिमान्मनुष्येषु स युक्तः कृत्स्नकर्मकृत् ॥ १८ ॥ यस्य

(6A)

सर्वसमारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ॥ ज्ञानाग्निदग्धकर्मा
णेतमाहुः पंडितं बुधाः ॥ १९ ॥ त्यक्त्वा कर्म फलासंगं नित्य-
तृप्तो निराश्रयः ॥ कर्मण्यतिप्रवृत्तोऽपि नैव किंचित्करोति सः
॥ २० ॥ निराशीर्यतचित्तात्मा त्यक्तसर्वपरिग्रहः ॥ शरीरं
केवलं कर्मकुर्वन्नामोति किल्बिषम् ॥ २१ ॥ यदृच्छाला-
भसंतुष्टो द्वंद्वातीतो विमत्सरः ॥ समसिद्धावसिद्धौ च कृ-
त्वापि न निबध्यते ॥ २२ ॥ गतसंगस्य मुक्तस्य ज्ञानावस्थि-
तचेतसः ॥ यज्ञायाचरतः कर्मसमग्रं प्रविलीयते ॥ २३ ॥
ब्रह्मार्पणं ब्रह्म हविर्ब्रह्माग्नौ ब्रह्मणा हुतम् ॥ ब्रह्मैव तेन
गंतव्यं ब्रह्म कर्म समाधिना ॥ २४ ॥ दैवमेवापरेयज्ञं योगि-

नः पर्युपासते ॥ ब्रह्माग्नावपरे यज्ञं यज्ञेनैवोपजुहति
 ॥२५॥ श्रोत्रादीनिन्द्रियाण्यन्ये संयमानिषुजुहति ॥
 शब्दादीनिषयानन्ये इंद्रियानिषुजुहति ॥२६॥ सर्वाणीं
 द्रियकर्माणि प्राणकर्माणि चापरे ॥ आत्मसंयमयोगान्नो-
 जुहति ज्ञानदीपिते ॥२७॥ द्रव्ययज्ञास्तपो यज्ञा योगय-
 ज्ञास्तथापरे ॥ स्वाध्यायज्ञानं यज्ञाश्च यतयः संशितव्रताः
 ॥२८॥ अपाने जुहति प्राणं प्राणे पानं तथापरे ॥ प्राणापा-
 नगतीरुध्वा प्राणायामपरायणाः ॥२९॥ अपरे नियताहा-
 राः प्राणान् प्राणेषुजुहति ॥ सर्वेऽप्येते यज्ञविदो यज्ञक्षपि-
 तकल्मषाः ॥३०॥ यज्ञशिष्टा मृतमुजोयांति ब्रह्मसनातनम्

(३१)
नायं लोकोस्त्ययज्ञस्य कुतो न्यः कुरु सत्तमा ॥ ३१ ॥ एवं बहु
विधाय ज्ञावित ता ब्रह्मणो मुखे ॥ कर्मजां विद्वितान् सर्वा-
नेवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ ३२ ॥ श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाज्ञान
यज्ञः परंतप ॥ सर्वकर्माखिलं पार्थ ज्ञाने परिसमाप्यते ॥ ३३
तद्विद्विप्रणिपातेन परिभ्रूतेन सेवया ॥ उपदेक्ष्यंति ते ज्ञानं
ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ ३४ ॥ यज्ञज्ञात्वा न पुनर्मोहमेवं या-
स्यसि पांडव ॥ येन भूतान्यशेषां द्रक्ष्यस्यात्मन्यथोम-
यि ॥ ३५ ॥ अपि चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ॥ स-
र्वज्ञानपूर्वेनैव वृजिनं संतरिष्यसि ॥ ३६ ॥ यथैधांसि समि-
द्धो ग्निर्भस्मसात्कुरुतेऽर्जुन ॥ ज्ञानाग्निः सर्वकर्माणि भ-

गी.
२१

(४)

स्मसात्कुरुतेतया ॥३७॥ नहिज्ञानेन सदृशं पवित्रमिह वि-
द्यते ॥ तत्त्वयं योगसंसिद्धः कालेनात्मनि विंदति ॥३८॥ अह-
वान्नुपमते ज्ञानं तत्परः संयतेन्द्रियः ॥ ज्ञानं लब्ध्वा परां शान्ति-
मचिरेणाधिगच्छति ॥३९॥ अज्ञश्चाश्रद्धानश्च संशया-
त्मा विनश्यति ॥ नायं लोकोऽस्ति न परो न सुखं संशयात्मनः ४०
योगसंन्यस्तकर्माणि ज्ञानसंछिन्नसंशयम् ॥ आत्मवंतं
न कर्माणि निबध्नन्ति धनं न यः ॥४१॥ तस्मादज्ञानसंभूतं
दृश्यं ज्ञानासिनात्मनः ॥ छित्तैर्न संशयं योगमातिष्ठोत्ति-
ष्ठ भारत ॥४२॥ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गी० ज्ञानयो-
गो नाम चतुर्थोऽध्यायः ॥४॥ ॥६९॥ ॥६९॥

अ.
४

२१

(8A)

अर्जुन उवाच ॥ ॥ संन्यासं कर्मणां कृष्ण पुनर्योगं च शं-
ससि ॥ यच्छ्रेय एतयोरेकं तन्मे ब्रूहि स्फुटं निश्चितम् ॥ १ ॥
श्रीभगवानुवाच ॥ ॥ संन्यासः कर्मयोगश्च निःश्रेयस-
करावुभौ ॥ तयोस्तु कर्मसंन्यासात्कर्मयोगो विशिष्यते
॥ २ ॥ ज्ञेयः स नित्यसंन्यासी यो न द्वेष्टि न कांक्षति ॥ निर्द्व-
ंद्वो हि महाबाहो सुखं बंधात्प्रमुच्यते ॥ ३ ॥ सांख्ययोगौ पृ-
थक्कृत्वा लोकाः प्रवदन्ति न पंडिताः ॥ एकमप्यास्थितः सम्य-
गुभयोर्विदते फलम् ॥ ४ ॥ यत्सांख्येः प्राप्य ते स्थानं त-
द्योगैरपि गम्यते ॥ एकं सांख्यं च योगं च यः पश्यति स पश्य-
ति ॥ ५ ॥ संन्यासस्तु महाबाहो दुःखमाप्तुमयोगतः ॥

गी.

२२

(१)

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्मन विरेणाधिगच्छति ॥६॥ योगयुक्तो
विशुद्धात्मा विजितात्मा जितेंद्रियः ॥ सर्वभूतात्मभूतात्मा
कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥७॥ नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्ये
ततत्त्ववित् ॥ पश्यन् शृण्वन् स्पृशन् जिघ्रन् श्रृण्वन् गच्छन् स्व
पन् श्वसन् ॥८॥ प्रलपन् विसृजन् गृह्णन् निषन्निमिषन्
पि ॥ इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु वर्तन्त इति धारयन् ॥९॥ ब्रह्मण्या
धाय कर्माणि संगं त्यक्त्वा करोति यः ॥ लिप्यते न स पापे
न पद्मपत्रमिवांशसा ॥१०॥ कायेन मनसा बुद्ध्या केवलै
रिन्द्रियैरपि ॥ योगिनः कर्म कुर्वन्ति संगं त्यक्त्वा त्मशुद्धये-
॥११॥ युक्तः कर्मफलं त्यक्त्वा शांतिमाप्नोति नैष्ठिकीम् ॥ अ

अ.

५

२२

(9A)

युक्तः कामकारेण फले सक्तो निबद्धते ॥ १२ ॥ सर्वकर्माणि
मनसा संन्यस्यास्ते सरव्वशी ॥ न वद्वारे पुरे देही नैव कुर्वन्न
कारयन् ॥ १३ ॥ न कर्तृत्वेन कर्माणि लोकस्य सृजति प्रभुः
॥ न कर्मफलसंयोगं स्वभावस्तु प्रवर्त्तते ॥ १४ ॥ नादत्ते-
कस्यचित् पापं न चैव स कर्तृविभुः ॥ अज्ञानेनाद्यतं ज्ञानं
तेन मुह्यंति जंतवः ॥ १५ ॥ ज्ञानेन तु तदज्ञानं येषां नाशित-
मात्मनः ॥ तेषामादित्यवज्ज्ञानं प्रकाशयति तत्परम् ॥ १६ ॥
उद्धृत्यस्तदात्मानं स्तान्निष्ठास्तत्परायणाः ॥ गच्छंत्यपुन-
रावृत्तिं ज्ञाननिर्धूतकल्मषाः ॥ १७ ॥ विद्याविनयसंपन्ने
ब्राह्मणे गवि हस्तिनि ॥ शुनि चैव श्वपाके च पंडिताः समद-

(१०)

गी.

२३

शिनः॥१८॥ इहैव तेजितः स गीयेषां साम्ये स्थितं मनः॥ नि-
र्दोषं हि समं ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणिते स्थिताः॥१९॥ न प्रत्युष्य
त्प्रियं प्राप्य नो द्विजेत्याप्यचाप्रियम्॥ स्थिरबुद्धिरसंमू-
ढो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थितः॥२०॥ वात्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा वि-
दत्यात्मनियत्सखम्॥ स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सख्यमक्षय्य-
मश्नुते॥२१॥ ये हि संस्पर्शजा भोगादुत्खयो न य एव ते॥
आद्यंतवन्तः कौन्तेय न ते बुद्धिमान्ते बुधः॥२२॥ शक्नोतीहैव-
यः सौतुं प्राक्शरीरविमोक्षणात्॥ कामक्रोधोद्भवं वेगं स युक्तः
स सखीनरः॥२३॥ योतः सखींतरारामस्तथा तज्योतिरे-
वयः॥ स योगी ब्रह्मनिर्वाणं ब्रह्मभूतोधिगच्छति॥२४॥

अ.

५

२३

(10A)

लभन्ते ब्रह्मनिर्वाणमृषयः क्षीणकल्मषाः ॥ छिन्नद्वैधाय-
तात्मानः सर्वभूतहिते रताः ॥ २५ ॥ कामक्रोधवियुक्तानां
यतीनां यतचेतसाम् ॥ अभितो ब्रह्मनिर्वाणं वर्तते विदि-
तात्मनाम् ॥ २६ ॥ स्पृशन् कृत्वा बहिर्बाह्यांश्चक्षुश्चैवांत-
रेक्षुवोः ॥ प्राणापानौ समौ कृत्वा नासाभ्यां त्र्यक्षरिणौ ॥
॥ २७ ॥ यतेंद्रियमनो बुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ॥ विगतेच्छा-
भयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ २८ ॥ प्रोक्तारं यज्ञतप-
सां सर्वलोकमहेश्वरम् ॥ कृत्वा सर्वभूतानां ज्ञात्वा मां
शान्तिमृच्छति ॥ २९ ॥ ॥ इति श्रीमद्भगवद्गीतासू० सं-
न्यासयोगो नाम पंचमोऽध्यायः ॥ ५ ॥ ॥ ६९ ॥ ॥

मूळ प्रत पाहण्यासाठी संपर्क

इतिहासाचार्य वि.का. राजवाडे संशोधन मंडळ, धुळे
राजवाडे पथ, गल्ली नं. १, धुळे-४२४००१ (महाराष्ट्र)
दूरध्वनी क्रमांक (०२५६२) २३३८४८
Email ID : rajwademandaldhule@gmail.com